

Inleiding

Als ik een cabriolet zie, moet ik aan een bokkenwagentje denken: een rijtuig met een bok ervoor. Dat bokkenwagentje is de voorloper van de cabriolet. Je kunt het aan het woord ‘cabriolet’ nog aflezen. ‘Cabrio’ komt van het Latijnse ‘caper’, dat ‘bok’ betekent. Veel van de vroegere bokkenwagentjes hadden een dak dat vergelijkbaar is met het dak van een cabriolet. Het kon naar achteren geschoven worden. Vanwege de gelijkenis met een bokkenwagentje is een auto met een open dak ‘cabriolet’ gaan heten.

De bok die in ‘cabriolet’ zit, zit ook in het woord ‘capriool’. Bokken kunnen soms rare sprongen maken, bokkensprongen oftewel capriolen. Mensen kunnen dat in navolging van bokken in figuurlijke zin eveneens doen.

Taal is een soort maskerade, een gemaskerd bal. Achter enorm veel woorden zit een kleine of grote geschiedenis verscholen. ‘Arrenslee’ bijvoorbeeld was oorspronkelijk ‘narrenslee’; vandaar die toeters en bellen aan de slee. ‘Arrenslee’ is ontstaan doordat ‘een narrenslee’ in de uitspraak gehoord werd als ‘een arrenslee’.

Het ontmaskeren van woorden is een genoeglijke bezigheid, zoals er veel dingen in de taal zijn die plezier kunnen geven en bovendien interessant zijn. Letters,

leestekens, spelling, grammatica, uitspraak... alles wat taal betreft, kan de moeite waard zijn om bij stil te staan. En geregeld biedt de taal ook nog de mogelijkheid voor een komische noot, zoals een keer in een hotel in Cadzand. Een echtpaar dat er verbleef, fietste geregeld vanuit Cadzand naar Knokke. Iemand van de hotelreceptie zei op een dag tegen het echtpaar: ‘U houdt nogal van Knokke, hè?’, waarop de man van het echtpaar zei: ‘Ja, maar dat is logisch, want wij komen uit de Gooi en Vechtstreek.’

Natuurlijk zijn er door toedoen van taalgebruikers ook minder prettige zaken die met taal te maken hebben: ontoegankelijke handleidingen, warrige overheidscommunicatie, haatberichten op de sociale media, enzovoort. Dat is ‘het dun’ uit de uitdrukking ‘je moet het dun met het dik nemen’. Ik negeer het dun van de taal in dit boek niet, maar ik doe vooral kond van het dik, van de mooie, plezierige, interessante en humoristische taalzaken. Vandaar de titel van dit boek: *De Dikke Daniëls*.

Gesien worden

Ik geef meteen maar een van de mooiste teksten prijs die ik ken:

Ik ben anders
net als jij

Ik zag deze tekst voor het eerst op een T-shirt, dat gedragen werd door een jongen met het syndroom van Down. Het was op een bijeenkomst van Sien, een belangenorganisatie voor mensen met een verstandelijke beperking. Ik moest er een voordracht geven, die deels ging over de benamingen die mensen met een verstandelijke en lichamelijke beperking zich in de loop van de tijd hebben moeten laten welgevalen. In mijn geheugen staat nog de aanduiding ‘ongelukkig kindje’ gegrift, die in mijn jeugd nog heel gangbaar was voor kinderen met een beperking.

Maar het gaat mij hier om die T-shirttekst. De jongen was zelf niet op de bijeenkomst aanwezig. Zijn foto werd getoond op een groot scherm. Het T-shirt met de tekst erop maakte deel uit van een reclamecampagne om Sien als organisatie meer onder de aandacht te brengen. Ik vroeg na afloop van de bijeenkomst of ik zo'n T-shirt kon kopen, want ik was echt geraakt door de krachtige bood-

schap van de tekst erop. Ik kreeg een exemplaar cadeau en koester het.

Ik ben anders
net als jij

Het is een zin van zes woorden, die zich op twee manieren laat lezen. Dat is het knappe van de zin: dat er twee betekenissen in zitten, allebei even waardevol.

De ene betekenis is dat wij mensen allemaal gelijk zijn. Niemand hoeft zich boven een ander verheven te voelen. Sommigen doen dat wel, maar dat is volkomen ten onrechte. Tegen die mensen kun je simpelweg zeggen: ‘Ik ben anders net als jij.’ Dat wil dan zeggen: jij bent niks meer dan ik ben.

Dat is de ene boodschap die de tekst heeft. Het woord ‘anders’ moet je in dit geval lezen als ‘trouwens’ of ‘overigens’, een betekenis van ‘anders’ die ook in de woordenboeken te vinden is.

Naast deze eerste interpretatie is er een tweede: wij mensen zijn allemaal verschillend. ‘Ik ben anders net als jij’ moet je dan lezen als: ik ben anders zoals jij net zo goed anders bent, want iedereen is anders. In deze interpretatie van de zin betekent ‘anders’: afwijkend van alle anderen, zoals iedereen afwijkt van alle anderen. Wij zijn allemaal anders, allemaal verschillend, maar – zoals de eerste betekenis aangeeft – in de basis zijn we allemaal gelijk.

‘Ik ben anders net als jij’ is de perfecte zin om gelijkwaardigheid tussen mensen uit te dragen en tegelijker-

tijd respect te vragen voor ieders anders-zijn.

Als er een komma achter ‘anders’ had gestaan, was er slechts één interpretatie mogelijk geweest: ik ben anders, zoals jij ook anders bent. Dat die komma er niet staat, geeft aan dat er echt heel goed is nagedacht over de zin. Ik ken de bedenker ervan niet, maar zij of hij verdient alle lof. En de zin past zo prachtig op een T-shirt, verdeeld over twee regels. Het is mooi om erin rond te lopen, om ermee gezien te worden.

Ik ben anders
net als jij

Sla

Mijn moeder, Bertha geheten, geboren in 1911, kon heerlijk koken. Dat had ze geleerd in de tijd dat ze als jong meisje in de keuken stond bij de fabrikantenfamilie Van Thiel Coovels in Helmond. Als ze had gekookt, diende ze te wachten totdat er een belletje ging, waarna ze het eten naar de eetkamer moest brengen, waar de familie klaarzat voor de warme maaltijd. Mevrouw Van Thiel Coovels proefde altijd even voor. Soms zei ze dan: ‘Bertha, dit heb je niet goed klaargemaakt, ga maar weer terug naar de keuken en doe het opnieuw.’

Mijn moeder heeft het mij vaak verteld. Het moeten pijnlijke situaties zijn geweest voor haar. En sommige familieleden van de vrouw des huizes zullen er zich ook ongemakkelijk bij hebben gevoeld, al zal dat wellicht minder vanwege mijn moeder zijn geweest dan vanwege het wachten op het resultaat van een nieuwe poging tot het bereiden van het eten. Maar het uiteindelijke voordeel voor mijn moeder – en niet minder voor ons gezin – was dat ze er heel goed door heeft leren koken.

Een van de gerechten die mijn moeder verrukkelijk kon klaarmaken, was sla. En nu zul je misschien denken: sla, sla, sla, wat valt daaraan nu klaar te maken? Nou, dan heb je dus nooit de sla geproefd zoals mijn moeder die vaak maakte.

Je hebt tegenwoordig allerlei soorten sla, waaronder eikenbladsla, bindsla, ijsbergsla, veldsla, krulsla en notensla, die soms ook nog onder andere benamingen bekend zijn. Notensla bijvoorbeeld als rucola en raketsla. Bindsla als Romeinse sla of salade romaine. En onder de krulslasoorten zijn er de kleurvarianten ‘lollo rosso’ en ‘lollo biondo’.

De sla die mijn moeder altijd klaarmaakte, was botersla, de gewone sla van vroeger, zo geheten omdat het de zachtste slasoort is die er bestaat. Haar recept heb ik haar helaas nooit gevraagd en ze is al flink wat jaren dood, dus ik kan het niet alsnog doen. Maar geloof me: sla à la Bertha Daniëls-Meulendijks, beter kon je sla niet krijgen.

Soms zat ik thuis in de keuken op een krukje naar mijn moeder te kijken als ze aan het koken was. Ik zie die keuken nog voor me. Vooral de vloerbedekking heb ik goed onthouden, een geel-rode kokosmat, waarop ik nog ooit mijn eerste relatie ben begonnen, waaraan ik toen brandplekken op mijn knieën heb overgehouden.

Op een keer toen ik weer op dat krukje naar mijn moeder zat te kijken – het was ruimschoots voordat ik die brandplekken opliep – vroeg ik me opeens af of het woord ‘sla’ van de sla die mijn moeder altijd maakte, hetzelfde woord was als ‘sla’ van ‘slaan’. Dat had te maken met een ruw raadselspelletje dat indertijd populair was onder kinderen bij mij in de buurt, waarvan je overigens hooguit één keer het slachtoffer kon worden, want daarna wist je wel beter. Het ging om het volgende raadsel dat iemand aan je voorlegde: ‘Aai-mij en sla-mij zaten in

een tonnetje. Aai-mij sprong eruit; wie zat er toen nog in?' Als je dan in je naïviteit 'sla-mij' als antwoord gaf, kreeg je een klap.

Ik ben er toen niet meteen achter gekomen hoe het zat met de herkomst van 'sla' als groente en van 'sla' in de betekenis 'slaan'. Jaren later ontdekte ik het wel. De beide sla's hebben niets met elkaar gemeen. 'Sla' van 'slaan' is een Germaans woord, terwijl de groentesoort 'sla' in oorsprong afgeleid is van het Latijnse (en dus Romaanse) 'herba salata', en dan natuurlijk van dat tweede woord ervan, salata, dat 'gezouten' betekent. 'Sal' is het Latijnse woord voor 'zout'. 'Herba' heeft de betekenis 'gras' en in meer uitgebreide zin 'groenten'. Wellicht werd sla aanvankelijk als groente gegeten bij een gezouten gerecht en is uiteindelijk het verkeerde woord, salata, overgegaan op de groente. Uit 'salata' ontstond het woord 'sla', zoals er wel meer woorden uit 'sal(ata)' zijn ontstaan: salami (gezouten vlees), salmiak (gezouten drop), salpeter (steenzout), salsa (gezouten, gepeperde dans) en salaris, dat je 'zoutgeld' zou kunnen noemen, als verwijzing naar de toelage die de vroegere Romeinse soldaten kregen voor het kopen van een zoutrantsoen.

Het woord 'sla' – met de herkomstverklaring 'herba salata' erbij – kwam in een schriftje terecht waarin ik al op betrekkelijk jonge leeftijd woorden probeerde te herleiden tot hun oorsprong, wat me overigens lang niet altijd lukte. Ik had voordien een ander schriftje, waarin ik – gezeten op het stoepje voor ons huis – de kentekens opschreef van voorbijkomende auto's, een tamelijk zinlo-

ze activiteit. Je had er echt niks aan; je kon de genoteerde kentekens niet eens met iemand ruilen.

Het taalschriftje was een stuk zinvoller. Het was, heb ik achteraf bedacht, mijn taalgroeiboek. Mijn taal groeide ervan en ikzelf eveneens, meende ik. Waarschijnlijk was dat ook zo. En ‘sla’ was een van de eerste woorden in dat schriftje, misschien wel het allereerste.

Het is beslist overdreven om te stellen dat mijn belangstelling voor taal met het woord ‘sla’ is begonnen. Maar het is wel zeker dat mijn moeder er een belangrijke rol in heeft gespeeld. Haar taal werd mijn moedertaal, inclusief het woord ‘sla’, dat we in ons Zuidoost-Brabantse dialect overigens ‘slaai’ noemden, een woord dat vanwege zijn zwierige uitgang nog beter paste bij de voortreffelijke smaak van de sla die mijn moeder altijd bereidde.

Hullie

Het gebeurde tijdens mijn eerste jaar op de middelbare school. In een antwoord op een vraag van de leerkracht aardrijkskunde tijdens een mondelinge overhoring gebruikte ik – ik was een dialectspreker – het woord ‘hullie’. De leerkracht keek er vreemd van op. ‘Hullie, hullie, hullie’, herhaalde hij een paar keer langzaam. Ik knikte, al besefte ik meteen dat ik iets gezegd had wat heel gangbaar was in mijn dorps dialect, maar niet in de stadse taal van de leraar aardrijkskunde. Toch kon ik toen niet onmiddellijk op het door hem gewenste ‘zij’ komen, zo sterk was ik nog vergroeid met mijn dialect. Daarom zei de leraar het zelf op een zeker moment maar: ‘Je bedoelt “zij”?’ Weer knikte ik. De docent glimlachte fijntjes. Of hij mijn ‘hullie’ schattig vond of compleet krankjorum, kon ik moeilijk inschatten.

Het woord ‘hullie’ blijkt evenwel gewoon als trefwoord in de *Dikke Van Dale* te staan, tot op de dag van vandaag. Er staat als etiket ‘spreektaal’ bij, waarmee Van Dale wil zeggen dat je het in de schrijftaal niet gebruikt. Maar op de middelbare school destijds ging het ook om een mondelinge overhoring.

De betekenisverklaring bij ‘hullie’ in Van Dale is: zij, hun. En daar staat dan nog bij dat je ‘hullie’ kunt verge-

lijken met ‘zullie’. En dat ‘zullie’ is in Van Dale ook opgenomen als trefwoord, met daarbij eveneens het etiket ‘spreektaal’ en de toevoeging dat het gebruikt wordt of werd ‘in de taal van Leidse (oud-)corpsleden’.

Naast ‘hullie’ en ‘zullie’ staat zelfs ‘wullie’ in Van Dale. Niet als zelfstandig trefwoord, maar in de woordcombinatie ‘wullie-hullie-denken’, met als omschrijving: ‘denken in tegenstellingen, vooral in verband met sociale of etnische groepen’, ook ‘wij-zij-denken’ genoemd.

Welbeschouwd zijn ‘hullie’, ‘zullie’ en ‘wullie’ niet anders dan het volkomen gangbare ‘jullie’. ‘Jullie’ is een samentrekking van ‘je lieden’ of ‘je lui’. En ‘hullie’, ‘zullie’ en ‘wullie’ zijn vergelijkbare samentrekkingen, van: ‘hun lieden’ (‘hun lui’), ‘zij lieden’ (‘zij lui’) en ‘wij lieden’ (‘wij lui’). Min of meer toevallig heeft ‘jullie’ het wél geschapt tot het gangbare Algemeen Nederlands, met inbegrip van de schrijftaal, en zijn de andere woorden blijven steken in sommige dialecten. Voor hetzelfde geld echter hadden we nu dus in de standaardtaal niet alleen ‘jullie’ gebruikt, maar net zo goed ‘hullie’, ‘zullie’ en ‘wullie’. Het zou de Nederlandse taal beslist nog wat fleuriger hebben gemaakt: ‘Wullie en hullie gaan met zullie een stukje fietsen; gaan jullie ook mee?’ Mijn leraar aardrijkskunde van de middelbare school zou er, denk ik, ‘nee’ op hebben geantwoord.

Pappie, moppie en wappie

Soms zoek ik in een onbewaakt ogenblik woorden bij elkaar die een overeenkomst hebben die tamelijk onbenullig is, maar die op de een of andere manier toch tot mijn verbeelding spreekt. Zo kreeg ik eens het idee om alle woorden bij elkaar te zetten die op -ppie eindigen. Het was in de tijd dat het woord ‘wappie’ veel gebruikt werd, in de hoogtijdagen van de coronavaccinaties. Het was op de sociale media wappie voor en wappie na. Er ging een heftige discussie achter schuil, waarbij niet altijd even goedmoedige woorden werden gebruikt. Zowel wappies als wappietegenstanders maakten het soms behoorlijk bont. Desondanks bleef het woord ‘wappie’ op zich iets feestelijks houden.

‘Wappie’ stond zo’n honderd jaar geleden al in een krant, in het sociaaldemocratisch dagblad *Voorwaarts*. Daarin was op 4 februari 1925 een uitgebreid verhaal opgenomen over Wimpie Wappie, een wimpel, die in de top van een mast wapperde:

Hij woonde daar altijd hoog, maar niet altijd droog.
Want je weet, dat de mensen dikwijls met
paraplu’s en regenjassen en overschoenen lopen.
En dat zouwen ze niet doen als Wimpie Wappie jaar
in jaar uit hoog en droog woonde.

In het woordenboek Van Dale zijn er twee wappiebeteekenissen opgenomen:

1. **wappie:** onder invloed van drugs, ‘zij is helemaal wappie’; niet goed wijs, ‘helemaal wappie zijn’.
2. **wappie:** iemand met bizarre, niet op feiten gebaseerde opvattingen over een bepaalde kwestie; een gekkie.

In deze tweede betekenis kent Van Dale diverse soorten wappies: 5G-wappies, complotwappies, klimaatwappies, milieuwappies, reliwappies, vaccinwappies en viruswappies.

Het *Woordenboek van Nieuwe Woorden*, te vinden op de website van het Instituut voor de Nederlandse Taal, kent bovendien nog de maanwappie en de waterwappie. Een maanwappie is iemand die gelooft in natuurkrachten (wie gelooft daar trouwens niet in?), terwijl een waterwappie een gek persoon is met nepnieuws over overstromingen, aldus het *Woordenboek van Nieuwe Woorden*.

‘Wappie’ is slechts een van de pakweg twintig woorden die op -ppie eindigen. Een ander ppie-woord is ‘duppie’. Een duppie was een dubbeltje in het guldentijdperk, hoewel het woord nu incidenteel ook gebruikt wordt voor de tieneurocentmunt. Ik spaarde in het guldentijdperk ooit duppies, in een spaarpot. Ik was jong nog. Soms vond ik een duppie onderweg naar school of op de terugweg. Dat waren triomfantelijke dagen. Het sparen ging goed totdat de dag aanbrak waarop mijn moeder – die niet graag schulden maakte – de groenteboer of melkboer niet kon betalen

en zij mijn porseleinen dubbeltjesspaarpot aan diggelen sloeg; in goed overleg met mij, zeg ik er ogenblikkelijk bij, want ik zou niet graag hebben dat iemand een verkeerde indruk van mijn moeder zou krijgen.

Er is naast het duppie nog een ander muntstuk geweest met een naam op -ppie: het filippie, ter waarde van tien gulden. Het was een vernoeming naar de machtige vorst Filips II van Spanje (1527-1598), wiens beeltenis op de bedoelde munt stond afgedrukt. Ik bezocht een keer de fabuleuze bibliotheek van Filips II, die te vinden is in zijn domein van weleer, het Escorial, iets ten noordwesten van Madrid. Gaat dat zien als je er ook in de buurt bent; het is een wonderschone bibliotheek.

Verder kennen we in de -ppie-reeks de kooswoorden ‘moppie’ en ‘pappie’: ‘Dag, moppie, de groetjes van pappie.’

Daarnaast zijn er -ppie-woorden voor mensen die een beetje vreemd of sukkelig gevonden worden: eppie, sjappie en tjappie. Eppie kennen we vooral in de uitdrukking ‘een malle eppie’. Een sjappie is iemand die graag mag opscheppen, maar ook een lomp, ongemanierd iemand die er niet al te fris bijloopt. In die laatste betekenis is ‘sjappie’ een verkorting van ‘sjappietouwer’, een curieus woord, dat waarschijnlijk afgeleid is van het Maleise ‘siapa tahu’ in de betekenis ‘wie weet het?’ Tjappie is een woord geweest in de jongerentaal, in de betekenis ‘sukkel’.

Van ‘tjappie’ naar ‘jappie’ is qua woordvorming een kleine stap, maar het betekenisverschil is groot. Een jappie

is namelijk een soort yuppie. ‘Jappie’ is afgeleid van ‘jonge, ambitieuze professional’, terwijl ‘yuppie’ staat voor ‘young urban professional’. Zoals je wappiesoorten hebt, zijn er ook jappie- en yuppiesoorten, zoals de beursjappie, de reclameyuppie en de millennialyuppie. Die laatste yuppie staat ook te boek als ‘muppie’.

Een hippie is dan weer zo’n beetje het tegendeel van een jappie en een yuppie. ‘Love’ en ‘peace’ zijn voor hippies kernbegrippen. Een hippievariant is ‘yippie’, de politiek geëngageerde hippie. ‘Yippie’ is een afkortingsuitbreiding van Young International Party, een politiek-ideologische beweging die opgericht werd in 1967 en na enkele jaren weer uitdoofde.

‘Flappie’ en ‘snappie’ moeten ook zeker genoemd worden als -ppie-woorden. Flappie is het jonggestorven konijn waarover Youp van ’t Hek een lied maakte. En ‘snappie’ is een samengetrokken vorm van ‘snap je’.

Dan is er ‘joppie’, een woord dat voorkomt in de weinig gehoorde uitdrukking ‘weer joppie zijn’, het kind van de rekening zijn. In de zeemanstaal is de berging van een schip een joppie, een eufemisme voor een zware job.

Verder heb je ‘koppie’ als aanduiding voor een kopje koffie of thee. Van iemand die je veel verstand toedicht, kun je bovendien zeggen: ‘Die heeft koppie.’ En dat ‘koppie’ kun je dan zelfs verdubbelen: ‘Die heeft koppiekoppie’, waarbij je, als je het zegt, nog enkele keren op de zijkant van je voorhoofd moet tikken om de boodschap echt goed over te brengen.

Dan zijn we bij ‘uppie’ en ‘wuppie’. ‘Uppie’ komt voor

in de uitdrukking: in je uppie, helemaal alleen. En in het knikkerspel kan ‘uppie’ een knikker betekenen die knikkers van andere knikkeraars krijgen als ze al hun knikkers verloren hebben. Met een uppie kunnen de knikkeraars die platzak zijn, proberen weer knikkers terug te winnen.

Een wuppie is iets uit de reclamewereld, een hebbedingetje dat je bij een bepaald product krijgt. ‘Wuppie’ staat voor: *world unique promotional product identity & emotion*.

Er zijn daarnaast nog enkele extra vrolijk stemmende woorden op -ppie: jippie, toppie en toppiejoppie:

- Jippie, morgen ben ik jarig.
- Dat ze mee op vakantie gaan, vind ik toppie.
- Goed gedaan zeg, toppiejoppie.

Behalve de woorden op -ppie zijn er nog woorden op -ppy, waaronder floppy, guppy, puppy en stoppy. Een stoppy is een motorstunt, waarbij een motorrijder bij het remmen het achterwiel omhoog laat komen. Een floppy is een diskette die hoorde bij een vroege generatie computers. Een guppy is een bepaald visje én een klein kind. En een puppy is een net geboren hondje. Overigens komt ‘puppy’ ook voor met -ie in plaats van -y, in ieder geval in de benaming ‘slushpuppie’, voor een bevroren drankje van water en siroop. Verder heb je nog ‘skippy’, een financieel aandeel uit Australië, vernoemd naar de kangoeroe Skippy uit een oude tv-serie. En ik noem nog ‘preppy’, een chique kledingstijl, die afgekeken is van de kledingstijl van kinderen die op een dure kostschool zitten.

In algemene zin kun je zeggen dat de woorden op -ppie en -ppy iets opgewekts hebben, al is de betekenis daarmee niet steeds in overeenstemming. Dat opgewekte dat ze oproepen, zal beslist beïnvloed zijn door het gelukswoord 'happy', soms gespeld als 'heppie' en dan veelal uitgebreid tot 'heppie-de-peppie': 'Is iedereen heppie-de-peppie?'

Het fabriek

Mijn vader ging 51 jaar lang naar ‘het fabriek’. En na zijn pensionering ging hij zelfs nog wekelijks in de kantine van het fabriek kaarten met andere gepensioneerden. Het fabriek was een belangrijk onderdeel van het leven van mijn vader en daardoor ook van dat van mij. Ik deed bovendien gedurende enkele jaren in de zomervakantie vakantiewerk op ‘het fabriek’.

Het woordenboek Van Dale geeft aan dat we in het Algemeen Nederlands ‘de fabriek’ moeten zeggen en schrijven. Van Dale vindt ‘het fabriek’ niet fout, maar geeft wel aan dat het regionaal is, zonder er overigens bij te vermelden in welke regio’s ‘het fabriek’ dan gangbaar is. Maar het is in ieder geval gangbaar in mijn eigen regio, Zuidoost-Brabant.

Ikzelf heb altijd ‘het fabriek’ gezegd, omdat mijn vader nu eenmaal zo ontzettend lang op het fabriek werkte. ‘De fabriek’ kenden wij thuis niet.

Van Dale gebruikt ‘regionaal’ als etiket wel zo’n 10.000 keer. In heel veel gevallen gaat het om woorden die misschien ooit regionaal waren, maar dat inmiddels niet of nauwelijks meer zijn, simpelweg omdat niemand ze meer kent of gebruikt. Neem de volgende woorden: bedorvendans (een verwend kind), dingsigheid (zin, ver-

langen, begeerte), gluntuttel (lammeling), hekelvee (lastige vent), hikhakkerij (getwist, krakeel), hipperdeklink (vlo), lullage (geknoei), malwillempjeskruid (bilzekruid), peezuigen (klaplopen), poortjesvolk (armelui) en vaam (draad; een vaamke is een loshangende draad).

Terug naar ‘het fabriek’ en ‘de fabriek’. ‘Het’ en ‘de’ zijn bepaalde lidwoorden. Veel mensen, vooral degenen voor wie het Nederlands niet de moedertaal is, vinden het lidwoord ‘het’ lastig. Ze hebben een sterke voorkeur voor ‘de’: de huis, de protest, de meisje, de fabriek. Dat komt doordat ze in hun moedertaal geen vergelijkbaar onderscheid kennen tussen ‘het’ en ‘de’. Ze neigen als vanzelf naar het lidwoord ‘de’, omdat ze dat het meest horen.

Veel houvast om aan een zelfstandig naamwoord af te kunnen lezen dat er ‘het’ bij hoort, is er ook niet. Ja, zelfstandige naamwoorden in de verkleinvorm hebben altijd ‘het’ bij zich: de fiets, het fietsje; de bloem, het bloempje. En namen van talen krijgen het lidwoord ‘het’: het Nederlands, het Zweeds, het Haags, enzovoort. En zo zijn er nog wel een paar handvatten, maar veel zijn het er niet.

Bij sommige woorden maakt het niet uit of je ‘de’ of ‘het’ gebruikt, zoals bij: deksel, doolhof, matras, pincet, schort, vergiet. ‘De deksel’ is net zo goed als ‘het deksel’, zonder betekenisonderscheid. En dat geldt evenzo voor die andere woorden.

Je hebt daarnaast zelfstandige naamwoorden die eveneens ‘de’ en ‘het’ verdragen, maar afhankelijk van het gebruikte lidwoord juist wel een andere betekenis hebben:

- de bos (bloemen), het bos (met bomen);
- de bot (een vissoort), het bot (een been);
- de idee (een grote filosofische gedachte), het idee (een plannetje);
- de portier (een persoon), het portier (van een auto);
- de zicht (een zeis), het zicht (bijvoorbeeld het uitzicht).

Het fabriek waar mijn vader werkte, was een metaalfabriek. Waar ik het met taal doe, deed mijn vader het met metaal. En laten nu ook alle metaalwoorden het-woorden zijn: het ijzer, het koper, het zilver, het goud, het lood, het nikkel, het zink, enzovoort. Mijn vader werkte vooral met zink. Hij stond in het fabriek in de verzinkerij. Het kostte hem wel heel vroeg al zijn tanden, die zwart werden van de dampen die uit de zinkbaden opstegen. Van het fabriek kreeg hij twee liter per melk per dag verstrekt om het gif tegen te gaan. Het fabriek wist dus dat ze mijn vader aan het vergiften waren. Ik kan er nog altijd niet over uit. Misschien had hij veel beter op een fabriek kunnen werken met het lidwoord 'de' ervoor. Hij had er minstens tien jaar langer door kunnen leven, met behoud van zijn tanden.

Wat is je van?

Ik heb het één keer meegemaakt. Het was in mijn geboortedorp, Aarle-Rixtel, in de tijd dat daar nog een bejaardenhuis stond dat ‘bejaardenhuis’ werd genoemd. Ik kwam er geregeld bij enkele mensen op bezoek. Op een dag was er een nieuwe bewoner. Die zat buiten op een bankje; het was mooi weer. Hij zag mij en wilde mijn achternaam weten. De vraag die hij daartoe stelde was: ‘Wat is je van?’ Nooit eerder had ik die vraag gehoord. En daarna heb ik hem ook nooit meer iemand anders horen stellen. Maar lange tijd moet het in Nederland toch een tamelijk gangbare vraag zijn geweest om iemands achternaam te weten te komen: ‘Wat is je van?’

Het zal in 1811 veelvuldig de vraag zijn geweest van ambtenaren toen alle burgers hun naam moesten komen vastleggen bij de invoering van de burgerlijke stand, die er op last van Napoleon kwam, die het destijds voor het zeggen had in ons land.

‘Wat is je van?’

In hun antwoord noemden veel mensen dan de plaats waar ze vandaan kwamen:

Ik ben van Zandvoort.

Ik ben van Deventer.

Ik ben van Zundert.

En dat werd dan opgeschreven als achternaam: Van Zandvoort, Van Deventer, Van Zundert.

Nu zullen de meeste mensen zo'n achternaam al wel gedragen hebben ruimschoots vóór de invoering van de burgerlijke stand en werd die naam in 1811 alleen formeel vastgelegd. De betreffende naamdragers zullen de vraag 'Wat is je van?' dan al eerder van anderen te horen hebben gekregen.

Het gebruik van 'van' in de betekenis 'achternaam' werd gangbaar vanaf de elfde eeuw. In die tijd begonnen steeds meer mensen een achternaam aan te nemen, al werd dat woord 'achternaam' toen nog niet gebruikt. Veel mensen kozen of kregen een achternaam (of toenaam) die verwees naar de plaats waar ze vandaan kwamen: een stad of dorp, een landgoed, een kasteel, een streek: Van Zutphen, Van Rixtel, Van Poelgeest, Van Beresteijn, Van Brabant.

De achternamen die met 'van' beginnen met daarachter een topografische aanduiding vormen een aanzienlijk deel van het Nederlandse familienamenbestand. Het is aardig om voor de plaats waar je woont alle van-namen eens bij elkaar gezet te zien. Als je bijvoorbeeld in de plaats Nuenen woont, kun je kijken waar in Nederland de mensen wonen die de achternaam Van Nuenen hebben of een spellingvariant ervan, zoals Van Nunen. Je kunt dat doen via de website van het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG), waar je moet zoeken bij 'Nederlandse Familienamenbank'.

Het is overigens niet zo dat van alle tegenwoordige

plaatsnamen achternamen afgeleid zijn. Ikzelf kom dus uit Aarle-Rixtel, maar de achternaam Van Aarle-Rixtel bestaat niet. Wel bestaan de achternamen Van Aarle en Van Rixtel. Dat komt omdat Aarle-Rixtel een fusiedorp is en achternamen al vastlagen voordat Aarle-Rixtel een feit was. Inmiddels is Aarle-Rixtel opnieuw een keer gefuseerd, nu met Lieshout, Beek en Donk en Mariahout tot de gemeente Laarbeek. Die nieuwe plaatsnaam levert dan weer wel een bestaande van-naam op: Van Laarbeek. Dat komt omdat 'Laarbeek' al een oude geografische of topografische aanduiding is. 'Laar' betekent oorspronkelijk 'weideplaats'. 'Laarbeek' was dus een weideplaats bij een beek. Her en der zal die naam vroeger ook gebruikt zijn als gebiedsnaam of als naam voor een gehucht. De achternaam Van Laarbeek is daarvan dan afgeleid.

De van-achternamen zijn deels streekgebonden. Vooral in Zuid-Nederland hebben mensen een van-achternaam gekregen. In andere streken was dat veel minder het geval, zoals in Noord-Nederland. Daar ligt bijvoorbeeld de plaats Meppel, een al lang bestaande plaats, die al ver voor de invoering van de burgerlijke stand zo heette. Maar in het gebied waar Meppel ligt, was het niet gebruikelijk om iemand een van-naam te geven. 'Van Meppel' komt bij mijn weten dan ook niet als achternaam voor in Nederland. Iemands afkomst werd in Meppel en omstreken eerder aangeduid door -ink achter de plaatsnaam te zetten, waarmee je dan de naam Meppelink krijgt, die in Nederland nu zo'n achthonderd keer voorkomt, vooral rondom Meppel zelf. Want dat is opvallend:

dat achternamen die een plaatsnaam in zich hebben vrijwel in alle gevallen het meest te vinden zijn in de buurt van de betreffende plaats. Wie via de Nederlandse Familienamenbank naar de namen Van Nuenen en Van Nunen zoekt, zal vaststellen dat de meeste mensen met zo'n achternaam nog redelijk dicht in de buurt van de plaats Nuenen wonen. Dat geeft aan dat mensen vroeger als ze verhuisden nooit heel ver wegtrokken, uitzonderingen daargelaten. En dat effect is nog altijd zichtbaar.

'Van' in de betekenis 'achternaam' komt prachtig voor in de klassieke brievenroman *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782) van Betje Wolff en Aagje Deken, waarin een meisje met de voornamen Pieternelletje en Pauwls een grote dingsigheid (een groot verlangen) heeft om een achternaam te hebben:

Toen ik daar zoo bij men heer zat thee te drinken,
dacht ik nog om je grootvader, Pieter Burgerhart.
Die is nog bij gelijks mijn dooppeet: want ik hiette
maar Pieternelletje Pauwls, en ik had zoo een
dingsigheid om ook een *van* te hebben; en toen zei
je grootvader: kom meid, we zullen je Pieternelletje
Degelijk noemen; 't heugt mij nog klaar; ik lei
het pampier in de etenskast in men keuken, en
grootvader deedt zijn schoenen nog aan, en hij
lachte dat hij schudde, omdat ik zo blijde was met
mijn *van*.

De klemtoon

Op de middelbare school had ik een docent Duits, Bert Kuijpers, die in mijn herinnering elke les begon met een mop. Een van die moppen ging over de klemtoon.

Een vrouw en een man stonden in hun huiskamer en keken naar buiten. Daar zagen ze twee hondjes die met elkaar bezig waren; het ene hondje was het andere hondje aan het dekken. ‘Wat die hondjes daar aan het doen zijn, dat is leedvermaak’, zei de man tegen zijn vrouw. ‘Och’, zei zijn vrouw, ‘dat is helemaal geen leedvermaak; je weet niet wat leedvermaak is.’ ‘Jawel’, zei de man, ‘wat die hondjes daar aan het doen zijn is leedvermaak, want leedvermaak is toch plezier hebben in de achteruitgang van een ander.’

De clou van de mop draait om een klemtoonspel. En dat is een spel, een taalspel, dat eeuwen geleden al gespeeld werd, bijvoorbeeld door Constantijn Huygens (1596-1687) in enkele van zijn korte, schertsende gedichten (punt-dichten), zoals in ‘Jans uytnementheit’:

Jan neemt waer hij nemen kan,
Uyt de borsen, uyt de sacken,
Uyt de kisten, uyt de packen,
Uyt den ketel, uyt de pann,
Jan is een uytneement mann.

‘Uytneement’ moet je hier dan lezen met de klemtoon op de eerste lettergreep, zoals je in de mop van Bert Kuipers in het woord ‘achteruitgang’ de klemtoon eveneens op de eerste lettergreep moet leggen. Nou ja, in feite moet je de klemtoon juist een beetje verdoezelen om de grap het best tot zijn recht te laten komen.

Het Nederlands is wat de klemtoonlegging betreft een wisselvallige taal. In ‘opera’ bijvoorbeeld leggen we de klemtoon op de eerste lettergreep, in ‘gelukkig’ op de tweede en in ‘achterna’ op de derde. We doen maar wat, zo lijkt het, en voor een belangrijk deel is dat ook zo. In ieder geval is het ooit zo geweest, want in de meeste woorden is de klemtoon inmiddels wel verankerd, al kun je bij een nieuw woord qua klemtoon soms toch weer voor een verrassing komen te staan.

Buitenlanders die Nederlands moeten leren, hebben er een zware kluit aan vanwege de onregelmatigheid die er in onze klemtoonlegging zit. Neem ‘vóórbeeld’ naast ‘voorbééldig’ en ‘vífand’ naast ‘vijándelijk’.

In veel andere talen is er aanzienlijk meer regelmaat wat de klemtoonlegging betreft. In het Hongaars bijvoorbeeld valt de klemtoon veelal op de eerste lettergreep, in

het Pools op de tweede en in het Frans meestal op de laatste.

Er kunnen soms rare situaties ontstaan door een verkeerde of ongebruikelijke klemtoonlegging. In het Latijn ligt de klemtoon bij het woord ‘vagina’ op de tweede lettergreep. Gynaecologen krijgen dat in hun opleiding zo geleerd. Velen blijven het na hun studie ook zo zeggen in plaats van wat bij het gewone volk gangbaar is, de klemtoon op de eerste lettergreep: *vágina*. Een gynaecologe vertelde me eens – en ik mag hopen dat het geen mop was – dat ze bij een consult tegen een patiënte zei dat ze onderzoek moest doen in haar *vágina*, met de klemtoon dus op de tweede lettergreep, waarop de vrouw zei: ‘Dan denk ik toch dat u mij verwart met een andere patiënte, want ik heb geen *vágina*.’

Een andere klemtoonkwestie waarover ik eens hoorde betref een huisarts, oorspronkelijk afkomstig uit een ander land, die tegen een patiënt had gezegd dat hij hem iets zou meegeven om goed in te kunnen slapen, waarbij hij de klemtoon op ‘slapen’ had gelegd, waarna de patiënt enigszins verontwaardigd had gezegd: ‘Denkt u dat ik thuis geen bed heb?’

Frans Timmermans sprak als EU-commissaris in de tijd dat Nederland een militaire missie in Mali had in praatprogramma’s steeds over *Malí*, met de klemtoon op de tweede lettergreep, terwijl gewone Nederlanders van *Máli* spreken, met de klemtoon op de eerste lettergreep. Het komt misschien doordat Timmermans de Franse taal zo goed beheerst, waarin de klemtoon dus vaak op de

laatste lettergreep ligt. En Mali is een voormalige Franse kolonie. Maar toen ik hem indertijd zo vaak Malí hoorde zeggen, vroeg ik me toch af of hij bij een Chinees restaurant in Nederland ook bamí zou bestellen, met de klemtoon op de tweede lettergreep, en of hij maggí in zijn soep doet in plaats van mággi.

De klemtoon is, zoals gezegd, geen taalkwestie van vandaag of gisteren. Hij zorgt met enige regelmaat al heel lang voor wat onrust en opwinding. In de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* van 5 februari 1938 bijvoorbeeld stond een bericht over professor B.M. Taverne, die de dag ervoor in de Raad voor de Scheepvaart een voordracht had gehouden naar aanleiding van de geboorte van prinses Beatrix (31 januari 1938). Hij had daar gezegd dat in de naam Beatrix de klemtoon op de ‘a’ moest liggen: Béatrix, omdat de naam was afgeleid van het Latijnse ‘beáre’ (gelukkig maken), dat ook de klemtoon op de ‘a’ heeft. De krant had naar aanleiding van de voordracht geïnformeerd bij de Regeerings Persdienst (de latere Rijksvoorlichtingsdienst) en daar had men laten weten dat het koninklijk paar wenste dat de naam zou worden uitgesproken met de klemtoon op de eerste lettergreep: Béatrix.

Een ander klemtoonverhaal komt uit Vlaanderen. De Vlaamse pastoor Huub Gerits schreef in 2016 het boek *Er Nineve*, over allerlei gebeurtenissen uit zijn pastoorsleven. Hij vertelde erover in een interview met de Vlaamse krant *Het Nieuwsblad*. Hij had de titel van zijn boek ontleend aan een voorval met een zuster, een non,

genaamd Adelená. Die las een keer tijdens een eucharistieviering voor uit het Bijbelboek Jona. Jona, zo wil het verhaal, kreeg van God de opdracht om te gaan prediken tegen de zondige stad Nineve(h) (vaak gespeld als Ninive), waarvan de naam een sterke klemtoon op de eerste lettergreep heeft. Maar de zuster legde de klemtoon in haar lezing steeds op de tweede lettergreep: Ninéve. Na afloop van de eucharistieviering zei de pastoor tegen haar dat ze de klemtoon op de eerste lettergreep had moeten liggen, waarop de reactie van de zuster was: ‘Veel zat ik er dan toch ní neve.’ (Veel zat ik er dan toch niet naast.)

Klemtoonlegging speelt ook een rol in een anekdote over de Pruisische koning Frederik de Tweede, die leefde in de achttiende eeuw. Over hem bestaan heel veel anekdotes. Hij hield ervan om grote gezelschappen uit te nodigen voor een diner. Bij die gelegenheden had hij vaak de onbedwingbare lust iemand in de maling te nemen of voor schut te zetten. Op een avond, bij weer zo’n diner, wilde hij de Duitse schrijver Goethe op de korrel nemen. Goethe was te laat voor het diner en dat zinde Frederik de Tweede niet. Hij schreef op een briefje ‘Goethe is een ezel’ en ondertekende dat met zijn eigen naam: Frederik de Tweede. En hij legde het briefje op het bord dat voor Goethe bestemd was. Toen Goethe uiteindelijk arriveerde, dwong Frederik de Tweede hem om te gaan staan en het briefje hardop voor te lezen. Dat deed Goethe, met twee klemtonen: ‘Goethe is één ezel, Frederik de twééde.’